

ORIS REŠEVANJA NEKATERIH AKUTNIH PROBLEMOV
PRI OBNOVI GOSPODARSTVA V OKRAJU KOPER V DESETLETJU
PO KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Jure GOMBAČ

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Inštitut za slovensko izseljenstvo, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: jure.gombac@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Ob koncu druge svetovne vojne so tudi v okraju Koper preštevali vojno škodo in razmišljali, kako bi ponovno zagnali industrijo, oživeli kmetijstvo in normalizirali gospodarsko situacijo. Vendar pa je bilo v tej enačbi treba upoštevati nekaj novih dejavnikov, kot so recimo razmejitev, ki je nekdanji enotni prostor razdelila na dva dela, nepripravljenost Italije na takšen razvoj dogodkov in politični pritisk jugoslovanske oblasti. Ta je preko reševanja gospodarskih vprašanj že začela z graditvijo nove družbene ureditve. Ukrepi obnove gospodarstva so se tako prepletali s političnimi in posegali na številna področja vsakdanjega življenja večletnega prebivalstva na tem prostoru. Poskus razpletanja teh povezav med gospodarstvom in politiko skuša osvetliti vsaj nekaj neposrednih rezultatov tega dogajanja, kot so recimo gradnja ljudske oblasti, obnova specifičnih vej gospodarstva, zanemarjanje drugih in navsezadnje tudi izseljevanje predvsem italijanskega dela prebivalstva ter nove migracijske tokove, ki so se iz Slovenije usmerili v izpraznjena obalna mesta kot v nekakšno obljubljeni deželo.

Ključne besede: gospodarstvo, industrija, izseljevanje, priseljevanje, STO

QUADRO DEL PROCESSO DI SOLUZIONE DI ALCUNI
GRAVI PROBLEMI NELLA RINNOVAZIONE DELL'ECONOMIA
DEL CAPODISTRIANO NEL DECENNIO DOPO LA SECONDA
GUERRA MONDIALE

SINTESI

Alla fine della seconda guerra mondiale anche il distretto di Capodistria ha dovuto fare i conti con i danni di guerra e trovare un modo per rilanciare l'industria,

alimentare l'agricoltura e normalizzare la situazione economica. Ciononostante, in questa equazione si dovevano prendere in considerazione le nuove condizioni, come ad esempio il nuovo confine che separava in due parti uno spazio che in passato fu unico e omogeneo, la mancata preparazione dell'Italia a un tale sviluppo degli eventi e la pressione politica della Jugoslavia che attraverso la soluzione di questioni politiche aveva già cominciato a costruire un nuovo assetto sociale. I provvedimenti per la ripresa dell'economia si sono quindi intrecciati con le mosse politiche e hanno avuto ripercussioni in numerosi campi della vita quotidiana della popolazione multietnica locale. Il tentativo di sciogliere questi legami tra l'economia e la politica vuole chiarire almeno parzialmente le conseguenze dirette di questi avvenimenti, come ad esempio lo sviluppo del potere popolare, il rinnovo di rami specifici dell'economia, che hanno portato a doverne trascurare altri e anche la migrazione della popolazione, soprattutto italiana, accompagnata da nuovi flussi migratori che dalla Slovenia erano indirizzati verso le città costiere ormai svuotate, come alla ricerca della terra promessa.

Parole chiave: economia, industria, emigrazione, immigrazione, TLT

UVOD

Zapletena politična situacija v severozahodnem delu Istre po koncu vojne, ki jo je etnično mešano prebivalstvo tega dela polotoka doživljalo in jo tudi pomagalo ustvarjati, je močno vplivala tudi na gospodarstvo. Vojne razmere, razdejanje, negotovost ob političnih spremembah, nejasna prihodnost, nezaupanje med ljudmi različnih narodnosti, menjava ideologij, odrezanost od velikih gospodarskih središč na eni in od zaledja na drugi strani, pomanjkljiva infrastruktura ter številni drugi problemi so zaznamovali poskuse ponovne normalizacije razmer v gospodarstvu na tem prostoru. Problematika gospodarske situacije in reševanja nakopičenih problemov v okraju Koper po drugi svetovni vojni je izredno obsežno polje, s katerim so se intenzivneje že ukvarjali številni raziskovalci, kot so Maruša Zagradnik, dr. Jože Prinčič, Janez Kramar, mag. Nada Čibej, mag. Deborah Rogoznica in nekateri akterji, recimo Danilo Petrinja, Julij Beltram, France Perovšek idr.

V svoji razpravi bi se zato raje kot pregledom in generalizacijam posvetil nekaterim problemom, ki so se neposredno dotikali ponovnega zagona gospodarstva v okraju Koper. Predvsem se mi zdijo važna vprašanja, povezana s stanjem, v katerem se je znašla industrija neposredno po vojni, in prvi politični ukrepi novih oblasti, kot so recimo uvedba jugolire, konfiskacije, zaplembe premoženja, odvoz strojev in urejanje problematike obrtnikov. Seveda pa je eden od važnejših dejavnikov tudi izseljevanje prebivalstva v Italijo in vpliv tega procesa na gospodarstvo, pa tudi

priseljavanje novega prebivalstva iz Slovenije. Danes je namreč povsem jasno, da se je v okraju Koper med obnovo gospodarstva na osnovi starega gradilo nekaj povsem novega. Podatki namreč govorijo o dejstvu, da v petdesetih letih prejšnjega stoletja tam obrtniškega sektorja skoraj ni bilo več, le redke stare tovarne so s pomočjo državne pomoči nadaljevale z delom, menjala se je nacionalna in profesionalna struktura prebivalstva, konec je bilo tržnega gospodarstva in tradicionalnih gospodarskih odnosov, ki so za svojo realizacijo nujno potrebovali Trst, intenzivno so uvajali nove gospodarske veje in razpravljali o pravičnejši družbi, delavskem samoupravljanju in komunah. Za obnovo gospodarstva je stala popolnoma nova ideja, ki se je skozi redne sestanke okrajnega komiteja KPS in delovanje ljudskih odborov prenašala iz teorije v prakso.

Poročila in pričevanja

Leta 1946 je "Poročilo o razvoju industrije v Okraju Koper od osvoboditve pa do danes", ki je bilo namenjeno Pokrajinskemu narodnoosvobodilnemu odboru za cono B slovenskega Primorja optimistično ugotavljalo, da vojna na tem prostoru ni posebej prizadela gospodarstva. Njeno ponovno rast naj bi ovirala le pomanjkanje surovin in slabe prometne možnosti (AS, 4).

Vendar pa nam drugi zgodovinski viri, številna pričevanja in širše študije o povojnem dogajanju na tem prostoru slikajo nekoliko drugačno preteklost. Čeprav se vsak izmed omenjenih virov ponavadi omeji le na določen problem, se pojavlja kar nekaj skupnih imenovalcev, ki govorijo o dejstvu, da so bile razmere bistveno bolj zapletene. To se je še posebej kazalo na gospodarskem področju, ki je bilo za novo oblast neposredno povezano z uspehom političnega projekta graditve nove družbene ureditve. Če si ogledamo nekaj pričevanj akterjev, vidimo, da so vsak po svoje razumeli pojem gospodarstva in zato tudi različno razmišljali o nastali situaciji. Jasno pa se vidi, da nihče ni podpiral optimizma zgoraj navedenega poročila.

"28. maj: Nekaj črnega kruha, nič mleka, nič jajc, ni rib, lahko sem kupila le češnje. 29. maj: kruha ni, nekaj moka za polento, 10 gramov kvasa 20 lir, slanina 4000 lir, olje 4.500. Liter vina 500, moka za polento 150 lir. 17. junij: Ni kruha, ni rib, ni mesa, ni mleka, le nekaj sadja in zelenjave s črnoborzijanskimi cenami. Prekleta!" (Derin, 2002, 76–77, 96) je leta 1945 v svojih pismih sestri v Trstu težko situacijo opisovala prebivalka Kopra.

France Perovšek, ki je po vojni vodil Poverjenišтво Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za cono B Slovenskega primorja, je glavni problem napete situacije v gospodarstvu videl v "neurejenem in zato iz dneva v dan bolj improviziranem plačilnem prometu in v neobstoječi infrastrukturi, ki je onemogočala zagotavljanje preskrbe prebivalstva z živilskimi in industrijskimi izdelki" (Perovšek, 1995, 27). Podobno je mislil tudi Jože Borštnar, ki je v svojem govoru na skupni konferenci

okrajnih komitejev ZKS Sežane, Postojne in Kopra ter okrajnih odborov SZDL Sežane, Postojne in Kopra omenil, da je "Primorska skupaj s Trstom, Gorico in Tržičem bila gospodarsko razvito področje. Ko pa so bila ta mesta oz. industrijska središča od nje umetno odsekana, se je seveda situacija bistveno spremenila. Primorska je postala področje z vrsto zaostalih vasi, ki nimajo jasne perspektive" (AS, 4).

Julij Beltram je vzroke za težko gospodarsko krizo iskal v politični sferi. "V mestih je bilo nekaj italijanskih intelektualcev, zdravnikov, odvetnikov, inženirjev, profesorjev, župnikov, učiteljev, pa tudi nekaj bogatejših trgovcev, ki niso nikoli sprejeli nove realnosti in so v veliki meri ostali, kar so bili in niso nikdar postali prijatelji ljudske demokracije. Mnoge oblike pasivnega odpora, kljubovanja, podcenjevanja sklepov oblasti so temeljile na resničnih težavah gospodarske narave" (Beltram, 1986, 35). Tone Zupančič pa je v svojem Poročilu o problemih Okrožja Koper povezal obe polji in zaključil, kako je "politično stanje momentalno slabo, predvsem se je poostrilo v zadnjih dveh mesecih radi nekaterih nepravilnosti gospodarskih ukrepov (nepravilna odmera davkov, skrčenje živilskih nakaznic)" (AS, 4).

Gospodarstvo okraja Koper ob koncu vojne

Večina tovarn v okraju Koper je bila v glavnem nepoškodovana in jih vojna vihra ni bistveno prizadela. Vendar pa je bila ta industrija v primerjavi z Trstom, Puljem in Reko skromno razvita. V večini primerov je temeljila na izkoriščanju lokalnih virov in je zadovoljevala predvsem domače potrebe. Vmes so bile seveda tudi svetle izjeme. Najpomembnejši industrijski center koprskega območja je bila nedvomno Izola, in to predvsem zaradi dveh večjih obratov živilske industrije: tovarne za predelavo ribjih konzerv Ampelea ter tovarne živilskih izdelkov Arrigoni. Ti tovarni sta v obdobju največjega gospodarskega razvoja zaposlovali skupno okoli 3.000 delavcev, surovine sta uvažali tudi iz Portugalske, Italije in Turčije, svoje izdelke pa sta izvažali vse do Amerike. Obe tovarni sta imeli tudi številne podrejene obrate po Istri in Kvarnerskih otokih, razpolagali pa sta tudi s svojim lastnim ribiškim ladjevjem. Ob koncu vojne pa situacija ni bila rožnata. Proizvodnja je glede na poročila s terena znašala le še nekje 50–65% predvojne, to pa predvsem zaradi otežene dobave surovin. Med te je spadalo olje, pločevina, sladkor in ribe in vse to je moral začasni delegatski svet, ki je tovarno upravljal, najti v Jugoslaviji. Tako so oljčno olje našli v Dalmaciji, sladkor za marmelado in sadne sokove v Vojvodini, tekoča goriva so prihajala iz Romunije, premog iz Raše, sol iz Pirana, pločevino pa je uspela izdelati železarna na Jesenicah. V obeh tovarnah je bilo zaposlenih okoli 2.000 ljudi (AS, 4).

V Kopru je bila manjša tovarna za predelavo ribjih konzerv De Langlade Attilio S. A., ki je ribe kupovala od lokalnih ribiških združenj, zato se ni znašla v takšnih težavah. V njej je bilo preko 60 zaposlenih (Zagradnik, 1992).

Sl. 1: Piranska ladjedelnica (PAK, 3).

Fig. 1: Piran shipyard (PAK, 3).

Druga pomembna dejavnost je bila ladjedelništvo. V okraju sta poslovali dve večji ladjedelnici, in sicer Apollonio v Piranu in Istria v Kopru, kjer se je nahajal tudi manjši ladjedelniški obrat Depangher. Ladjedelnica Istria, ki je bila prej last Società An. L'Invulnerabile, je kljub težavam z dobavo lesa obnovila svoje obratovanje. Zaposlovala je 180 delavcev, ki so delali na treh ladjah po 220 ton.

V koprski ladjedelnici Depangher, katere lastnik Nicolò Depangher je še pred koncem vojne zbežal v Trst, je bilo zaposlenih od 42 do 50 delavcev. Poleg manjših popravil ribiških ladij so se lotili tudi gradnje 350-tonske ladje. V ladjedelnici Fratelli Apollonio v Piranu so začeli z delom na 150-tonski ladji (AS, 4).

Med srednje industrijske obrate sta spadali izolska tovarna opek in gradbenega materiala Nardone & Figli ter piranska tovarna mila Salvetti. Ta je nekaj mesecev stala brez dela zaradi pomanjkanja surovin, nato pa se je počasi začela postavljati na noge. V letu 1946 je že izdelovala milo v prahu, lug, kristalno sodo in milo. Tovarna je imela tudi naprave za ekstrakcijo olja iz oljkinih tropin, s pomočjo katerih je pridobivala olje za milo.

Izolska tovarna opek in gradbenega materiala Nardone & Figli naj bi po besedah novih oblasti igrala eno od glavnih vlog pri obnovi porušene domovine. Po vojni je skoraj v celoti zaustavila svoje delovanje, ko pa je leta 1947 lastnik odšel v Furlanijo in s seboj odnesel večino uporabnih strojev, je delo popolnoma zastalo. Odsek za industrijo OLO Koper je zato začel z obnovo tovarne, ki je bila od 14. novembra 1947 dalje pod upravo Komisije za upravo narodne imovine (KUNI). Vendar pa tovarna še nekaj časa ni dosegla predvojnih števil. Vzroki za to so bili različni, od slabih strojev do slabih vodstev in neustrezne glin. V začetku leta 1954 je ustavila proizvodnjo (Kramar, 2002).

Pomembna je bila tudi lesnopredelovalna industrija, ki so jo predstavljali trije obrati za izdelavo ščetin in čopičev. Obrat Bratje Jaksetich je decembra 1946 zaposloval 31, tovarna ščetk Marzari pa 13 delavcev (Zagradnik, 1992). S podobno dejavnostjo se je ukvarjal tudi obrat Schnabel. Med manjša podjetja je spadala tudi mizarska mehanična delavnica Tamaro, gradbeno podjetje SAMIG ter avtomehanični delavnici Rosso in Benci (Rogoznica, 2003).

Velik del sečoveljskega premogovnika se je ob osvoboditvi znašel pod vodo. Ko so 10. maja 1945 ponovno začeli z delom, ga je bilo treba najprej osušiti, kar je trajalo vse do oktobra. Nato je količina izkopanega premoga začela rasti (septembra 233, oktobra 328 ton). Delo je precej motilo pomanjkanje elektrike (AS, 4). Sečoveljske in strunjanske soline so bile pred vojno v okviru monopola Italije, koncesijo za skladiščenje in prodajo soli pa je imelo piransko podjetje Vecchi (Rogoznica, 2003). V Izoli in Piranu sta delovali okoli 40 let stari plinarni Brunoro. V Piranu je bilo zaposlenih 14 ljudi, prav toliko pa tudi v Izoli (Zagradnik, 1992). Elektriko je iz Italije dobavljalo podjetje Selveg. V okraju je delovalo tudi nekaj manjših kamnolomov.

Za tiskanje sta skrbeli tiskarni Tipografia Giuliana in Pecchiari. S turizmom se je ukvarjalo več privatnih hotelov, ki so se nahajali predvsem v okolici Pirana, Portoroža in Strunjana, najbolj znana sta bila Villa Tartini in Palace (Rogoznica, 2003).

Gospodarstvo okraja so pomembno zaznamovali predvsem srednji in manjši obrtniki ter trgovci, ki so se skoncentrirali v mestnih središčih. Tako je bilo tam odprtih nekaj manj kot tisoč trgovskih in obrtniških obratov, ki so zaposlovali precejšen delež prebivalstva.

Živilska industrija je bila vezana predvsem na zaledje, ki je bilo skoraj povsem agrarno. Bilo je več mlinov in oljarn, grozdje je v vino predelovala vinska klet Carpinetti, likerje je izdelovala tovarna Corrado & Baseggio, gazirane pijače pa manjši obrati, kot sta bila Vattovani in Tamaro (Rogoznica, 2003).

Tudi kmetijstvo okraja Koper se je po koncu vojne spoprijemalo z velikimi težavami. Vse, kar je bilo povezano z zemljo in poljedelstvom v Istri, je bilo namreč zapleteno. Lastnina zemlje ni bila povsem jasna, saj je v nekaterih obalnih občinah prevladoval sistem kolonata, ki je novim oblastem povzročil precej problemov

(Beltram, 1985). Ta vozel tradicionalnih medsebojnih odnosov je bilo namreč izredno težko razplesti in tega v celoti ni zmogla storiti niti agrarna reforma, ki se je končala februarja 1947. V izolski občini je večinoma prevladovala samostojna kmečka posest (Kramar, 2002). Delo na polju je bilo težko in naporno, saj je potekalo predvsem ročno. Na njivah so delali predvsem moški, ki so tam preživeli večino dneva. Vztrajnost, skromnost in trdo delo so bile med Istrani najbolj cenjene vrednote, ki so se skozi številne pregovore ohranjale iz generacije v generacijo (Brumen, 2000). Potrebna je bila tudi veliko znanja, da so premagali včasih že kar ekstremne vremenske pojave in uspeli do konca vzrediti tako specifične mediteranske poljščine, kot so oljka, kakor tudi povsem običajne, recimo krompir. Z vsakim kmetom, ki je odšel v Italijo, je odšel tudi del znanja, ki ga novi priseljenci iz notranjosti Slovenije niso posedovali. Tako je leta 1954 Okrajni komite Zveze komunistov Slovenije (ZKS) na svoji seji intenzivno govoril o desetih kmetih, ki so znali gojiti prvovrsten semenski krompir, a so odšli v Italijo, "medtem ko naši ne znajo" (AS, 2).

Odsek za kmetijstvo okraja Koper pa se je v letu 1946 srečeval z bolj konkretnimi problemi, kot so pomanjkanje naravnih in predvsem umetnih gnojil, zaradi katerih je bila zemlja popolnoma izčrpana. Število živine se je zmanjšalo za polovico. Zaradi suše je vladalo pomanjkanje sena, zmanjšana pa je bila tudi proizvodnja grozdja. Za pomoč so prosili kmetijsko ministrstvo v Sloveniji in je nekaj tudi dobili. Glede na poročila se zdi, da je bila konec leta najhujša kriza premagana, kar pa še ne pomeni, da so se razmere bistveno izboljšale (AS, 4).

Politični ukrepi v zvezi z gospodarstvom

Eden prvih dejavnikov, s katerim je mednarodna politika posegla v gospodarstvo okraja Koper, je bila razmejitev. Nova demarkacijska linija je bila po mnenju prof. dr. Frana Zwittera primer "monstruozne rešitve in to ne le v etničnem smislu, ampak tudi v gospodarskem, saj skoraj vsa Istra, ki naj bi po teh predlogih pripadla Jugoslaviji, gravitira proti zahodu in jugu, vsa omembe vredna pristanišča in mesta se nahajajo na vzhodni obali, a ti dve liniji mehanično delita mesta od podeželja, pristanišče od zaledja, sečeta doline rek in komunikacije, vodovode in električno mrežo in ločita predele, ki se v agrarni produkciji med seboj izpolnjujejo" (Zwitter, 1948).

Za politične ukrepe novih oblasti v okraju Koper po koncu vojne pa je bila značilna predvsem želja po popolnemu prevzemu oblasti, preganjanje fašizma ter gradnja mostov med sprtimi etničnimi skupinami na osnovi nove družbene ureditve pod okriljem socialistične Jugoslavije. Gospodarstvo naj bi pri tem odigralo eno glavnih vlog in prav tukaj so uvajali ukrepe, ki so pomembno vplivali na nadaljnji razvoj dogodkov v tem delu Istre.

Tako je bil maja 1945 sprejet eden glavnih ukrepov, s katerim je nova oblast prevzela nadzor nad gospodarstvom. Z odlokom Poverjeništvu pokrajinskega narod-

noosvobodilnega odbora v Trstu je Komisija za upravo narodne imovine (KUNI) dobila pristojnost za upravljanje z zapuščenim premoženjem do ugotovitve njegovih pravnih lastnikov. S tem niso posegli v lastniški status premoženja, temveč so ga postavili pod sekvester, začasno državno upravo (Rogoznica, 2003). Temu so preko epuracijskih procesov sledile zaplembe imetja osebam, ki so bile osumljene in/ali obsojene za fašistične zločine. Na ta način se je pomembnejša industrija kmalu znašla v državnih rokah. Na področju kmetijstva je bila podobno zastavljena tudi agrarna reforma (Zagradnik, 1997).

Zasebnike, trgovce, obrtnike, ribiče je močno prizadela uvedba jugolire, ki naj bi zmanjšala prelivanje lir iz cone B v cono A. Oktobra 1945 je bila jugolira uveljavljena kot edino zakonito plačilno sredstvo na celotnem slovenskem in hrvaškem ozemlju cone B (Perovšek, 1995). S tem se je še dodatno okrepila razmejitev med obema conama, saj je trgovanje s Trstom zastalo. Prvi neposredni rezultat tega ukrepa je bila stavka v Kopru, saj njegovi prebivalci niso hoteli imeti opravka s "soldi falsi", ki jih cona A Julijske krajine ni priznala (Derin, 2000). Stavka je bila nasilno prekinjena, v prihodnjih mesecih pa so se zaradi tega življenjski pogoji marsikomu bistveno poslabšali (Ballinger, 1998).

V delavsko enotnost je seme spora zanesel odvoz strojev, ki je v začetku leta 1947 prizadel kar nekaj podjetij v okraju Koper. Stroji, orodja, surovine ter inventar so bili predvsem na Hrvaško odpeljani iz Cantier Istria Koper, Arrigoni, Ampelea, delavnica Benci Lino Piran, Soline Portorož, Hotel Palace Portorož, Salvetti Piran ter še nekaj hotelov v Portorožu, vse skupaj ocenjeno na 2.739 milijonov dinarjev (Kostov, 2005). Na nezadovoljstvo delavcev ter brezposelnost, ki je zaradi tega ukrepa nastala, oblast ni bila najbolje pripravljena. Gospodarsko stanje, ki si je ravno nekoliko opomoglo od vojne, je ponovno doživelo hud padec. Zapleti okoli odvoza strojev so na plano ponovno izbruhnili ob resoluciji Informbiroja poleti 1948, ko so se delavci zaradi doživetega množično izrekli proti jugoslovanski različici socializma. Grozilo se je s stavkami in sabotajami, končalo pa z aretacijami in odhodi informbirojevcev v Italijo. "V Izolski občini se je tako stanje začelo normalizirati šele z množičnimi preselitvami slovenskih ribičev in delavcev" (Kramar, 2002, 141).

V Kopru je število privatnikov-obrtnikov stalno padalo, saj so jih oblasti obravnavale kot špekulante, ki stalno špekulirajo in so politično proti socialističnim odnosom iz razrednega stališča. Februarja 1946 je v okviru Odseka za notranje zadeve NOO Koper začela poslovati posebna komisija, ki je izvršila revizijo obrtnih koncesij na območju koprskega okraja. Obnovila je 875 obrtnih dovoljenj, 47 osebam pa jo je zaradi zločinov med vojno in špekulantstva odvzela. Od skupno 243 trgovcev, ki so leta 1947 poslovali v koprskem okraju, jih je bilo 211 italijanske in 32 slovenske narodnosti (AS, 2). Obrtniki, ki so se sklenili odseliti, so skušali svoje stroške pokriti tako, da so prodajali del svojega orodja ali pa stroje. Vendar pa jim je bilo sporočeno, da strojev ne morejo odpeljati, ker s tem motijo tamkajšnje gospodarstvo. Močno so se povečale tudi

davčne dajatve. Čeprav naj bi bil davek na dohodek približno za polovico manjši kot drugod po Sloveniji, je bil precej višji davek na obrat, še posebej v nekaterih obrtnih strokah, ponekod celo do 100% več od povprečja. Obrtniki so davek sicer plačevali, vendar pa so čedalje pogosteje vračali obrtna dovoljenja in odhajali (AS, 2). Ravno takrat so v koprskem okraju nastajala številna nova državna podjetja in zadruga, ki so počasi prevzemala delo obrtnikov v svoje roke. Govora je o Adrii Turistu, Boru, ELTE, Gorivu, Fruktusu, Vinu, Stilu, Koži, Edilitu, Orient tobaku, Agamaritu, Avtopodjetju Adrii, Globusu, Omnii, Rivieri Turist in Istrski banki, d. d. (Beltram, 1985).

Sl. 2: Gospodarska razstava v Kopru konec 40-ih let (PAK, 1).

Fig. 2: Industrial exhibition in Koper in the late 1940s (PAK, 1).

Problem povojnega izseljevanja iz okraja Koper

Množični odhodi prebivalstva pogosto močno osiromašijo ozemlja, s katerih potekajo. Vsak človek je namreč nosilec določenih znanj, izkušenj in veščin, ki so večkrat vezane na specifičnosti prostora, od koder izhaja. Za opravljanje svojega poklica mora imeti na voljo tudi kapital, orodje, surovine, določen socialni kapital (Kešljević, 2003). Posameznik je tudi del ožjih in širših družbenih skupin, kot so družina, gospodinjstvo, bratovščine, vaške in mestne skupnosti, kjer igra aktivno vlogo (Boyd, 1989). Seveda pa lahko deluje tudi v okviru političnih, kulturnih, športnih in drugih organizacij, kar prav tako pomembno oblikuje njegov položaj v družbi. Zato na tem mestu morda ne bi toliko govorili o številkah in nacionalni sestavi, temveč o socialni in profesionalni sliki ljudi, ki so odhajali. Narejenih je bilo kar nekaj raziskav, ki so se ubadale s temi vprašanji. Nekatere so se posvetile eksodu iz Istre kot celoti, druge pa so pod drobnogled raje vzele posamezne valove izseljevanja, pač glede na podatke in štetja, ki so na voljo v arhivskih virih.

Kot ugotavljajo številne raziskave, so se tudi prebivalci okraja Koper po vojni izselili predvsem v Italijo v več valovih. Tako lahko kot na glavne mejnike izseljevanja gledamo na kapitulacijo Italije septembra 1943, konec druge svetovne vojne, pariško mirovno konferenco februarja 1947, volitve v cono B Svobodnega tržaškega ozemlja leta 1950, bipartitno izjavo iz leta 1953 in londonski memorandum oktobra 1954 (Pupo, 2000; Troha, 2000; Ploj, 2002; Zagradnik, 1997; Gombač, 2005). O vseh teh izselitvah obstajajo različni sezname in dokumenti, na tem mestu pa nas seveda zanimajo predvsem tisti, ki so povezani z obnovo gospodarstva.

Tako so na voljo številke iz "Seznama pobeglih", kjer se nahajajo ljudje, ki so po mnenju novih oblasti po kapitulaciji Italije ter pred koncem vojne zaradi svojih zločinov ali pa zaradi strahu zbežali preko demarkacijske črte. Po besedah sestavljalcev seznam ni popoln, še posebej ne iz Kopra, saj so "zaradi nesodelovanja ljudi prisotnost morali ugotavljati na podlagi primerjave kartoteke za prehrano s kartoteko anagrafskega urada" (AS, 4). Navedenih je 792 imen, med katerimi se poleg navadnih ljudi nahajajo tudi fašistični funkcionarji in uradniki, pa tudi lastniki industrijskih, gostinskih in drugih obratov, zemljiških posestev (Depangher, Bianchi, Brunoro,...). V času med majem 1945 in februarjem 1946 je z dovoljenjem oblasti okraj Koper zapustilo tudi 91 ljudi, po večini z družinami (AS, 4).

V Statistiki prebivalstva Istrskega okrožja, natančneje okraja Koper, po stanju z dne 15. decembra 1947 lahko beremo, da je bilo med 45.305 prebivalci 23.115 poljedelcev, 9.364 delavcev, 1.684 obrtnikov in 11.140 drugih (Statistični urad IOLO, 1948). Raziskava, ki jo je leta 1957 o izseljevanju iz okraja Koper naročil Izvršni svet skupščine Ljudske republike Slovenije, je razkrila, da je v Italijo odšlo največ gospodinj, kar 5.862, seveda pa je bilo veliko tudi delavcev, 2.159, in kmetov, 1.300. Obrtnikov naj bi odšlo 414, ribičev 387, mornarjev 362 in upokojencev 265 (Tremul,

2001). Študija Amedee Colelle je leta 1958 socialno sliko ezulov skušala vsaj deloma določiti s pomočjo preštevanja poklicev odhajajočih ter predstavila ugotovitve, da je bilo med njimi 5,7% ljudi zaposlenih v svobodnih poklicih, 17,6% jih je bilo zaposlenih kot uradniki in funkcionarji, trgovci, obrtniki in podobno je bilo 7,7%, delavcev pa 45,6%. Kar 23,4% je zasedala skupina žensk, otrok in starejšega prebivalstva (Colella, 1958). Delni rezultati novejša raziskave pod vodstvom Furia Bednarza z Regionalnega inštituta za istrsko kulturo (IRCI) v Trstu leta 1992, ki se je osredotočila predvsem na Istro, so pokazali, da je bilo med izseljenci 0,9% podjetnikov in funkcionarjev, 14,1% trgovcev in obrtnikov, 11,2% uradnikov in male buržoazije, 10,9% kmetov in ribičev in 11,9% delavcev. Nezaposlenih je bilo 49,6% ljudi, upokojencev pa 1,3% (Pupo, 1995). Omeniti velja tudi projekt "Gibanje prebivalstva in socialne spremembe v tržaški pokrajini in v okraju Koper po drugi svetovni vojni", ki ga je izvedel Oddelek za geografske in zgodovinske študije Univerze v Trstu. Na osnovi računalniške obdelave fonda begunske organizacije "Opera Profughi", ki je shranjen v Državnem arhivu v Rimu, se je dalo sestaviti nekakšno socialno sliko vseh tistih, ki jih je popis zajel. Teh je bilo 16.674, med njimi je bila slaba polovica brezposelnih. Sledilo jim je 1.114 kmetov, 457 ribičev, 586 obrtnikov, 2.146 delavcev, 457 trgovcev, 735 pomorščakov, 203 privatnih in 217 javnih uslužbencev, 5 duhovnikov, 3 industrialci ter 163 upokojencev. Ostalih poklicev je bilo 912 (Donato, 2001).

Leta 1954 je s pomočjo dovolilnic za izselitev odhajal zadnji val iz okraja Koper. Ohranjene dovolilnice pričajo, da je prošnjo za izselitev oddalo 4.247 ljudi. S seboj so želeli odpeljati 6.017 družinskih članov in sorodnikov. Med temi 4.247 nosilci dovolilnic jih je v ohranjeni dokumentaciji 4.246 napisalo tudi svoj poklic oziroma dejavnost, s katero so se ukvarjali (Gombač, 2005). Pričujoča razpredelnica razvršča poklice v nekaj kategorij predvsem zaradi lažje preglednosti in skuša na tak način omogočiti primerjave z zgoraj naštetimi raziskavami. Moramo pa poudariti dejstvo, da se je veliko poklicev glede na spremembe v gospodarstvu znašlo nekje vmes in so ljudje glede na razmere sodili med privatnim in družbenim sektorjem. Problem brezposelnosti je tudi prisilil ljudi, da so opravljali druge poklice, čeprav so se še vedno identificirali s tistim, za katerega so se izučili.

Tabela 1: Poklici ljudi, ki so zapustili okraj Koper s pomočjo dovolilnic za izselitev po londonskem memorandumu (PAK, 4)

Table 1: Professions of people who left the district of Koper by means of emigration permits following the London Memorandum (PAK, 4)

obrtniški poklici	število	delavski poklici	število	izobraženci	število
ribič	132	delavci	564	uradniki	41
mizar	112	pomorščak	100	trgovski pomočnik	30
šofer	64	mehanik	89	učiteljica	11
kovač	37	zidar	78	bolničarka	9
tesar	30	elektrikar	29	študent	8
pleskar	29	nameščenev v trgovini	22	učitelj	7
pek	28	natakar	20	uslužbenka	7
šivilja	25	hišna	15	poslovodja	6
brivec	24	rudar	9	bolničar	7
čevljar	23	težak	12	dijakinja	5
mesar	23	kuhar	6	zdravnik	4
trgovec	19	poštar	6	župnik	4
gostilničar	13	gasilec	5	računovodja	3
krojač	11	vratar	5	fotograf	3
klepar	11	čistilka	5	inženir	2
tapetnik	8	cestar	4	lekarnar	2
sodar	5	kuharska pomočnica	4	uslužbenec	2
gostilničarka	4	traktorist	4	zobozdravnik	1
vrtnar	4	sprevodnik	3	tehnični izvedenec	1
urar	4	premogar	3	notar	1
soboslikar	3	kurjač	9	redovnica	1
slaščičar	3	čuvaj	3	pomorski kapitan	1
kamnosek	3	kuharica	3	laborant v lekarni	1
inštalater	3	galvanizer	2	risar	1
mehanik šofer	2	barist	2	kanonik – profesor	1
pletilka	2	mežnar	2	duhovnik	1
mlinar	2	pometaç	2	knjigovodja	1
prodajalec sadja	2	prodajalka	2	akademski slikar	1
prodajalec tobaka	2	šolski sluga	2	babica	1
trafikant	2	skladiščnik	2	geometer	1
ploščičar	1	tipograf	2	SKUPAJ	164

privatnik	1	vajenec	2		
sedlar	1	tiskar	1	nekatero druge kategorije	število
parketar	1	sluga v šoli	1		
pek in slaščičar	1	snažilka	1	gospodinje	737
perica	1	služkinja	1	upokojeni	249
kavarnar	1	talilec	1	invalidi	13
kinooperater	1	prodajalec	1	obnemogli	4
kresač	1	motorist	1	učenka	3
knjigovodja	1	stavec	1	dijaki	3
kotlar	1	strežnica	1	otroci	3
brusač	1	cerkovnik	1	zaporniki	1
avtoklepar	1	strojnik	1	potepuhi	1
avtomehanik	1	strugar	1	SKUPAJ	1.014
cvetličarka	1	radiomehanik	1		
gradbenik	1	radiotelegrafist	1	kmetje	število
hotelir	1	pristaniški delavec	1	kmet	1.218
hotelirka	1	preddelavec	1	gospodinja-kmetica	75
SKUPAJ	648	radiotehnik	1	solinar	85
		elektrovarilec	1	solinar-kmet	7
		gledališki delavec	1	SKUPAJ	1.385
		SKUPAJ	1.035		

Še nekaj besed o priseljevanju

V prostor, ki se je zaradi odliva predvsem italijanskega, pa tudi slovenskega in hrvaškega, prebivalstva naglo praznil, so se usmerili novi migrantski tokovi, najprej iz zalednih občin, kasneje pa tudi iz Slovenije. Govorilo se je o okoli 15.000 ljudeh, ki so postopoma polnili izpraznjena obalna mesta, zasedali prosta delovna mesta in prevzemali nove vloge v spremenjeni večetni družbi. "Nastopilo je novo življenje. V ribji industriji vidimo mlade ljudi, ki so prišli iz vseh delov države in kako so se v najkrajšem času vključili v proizvodnjo in nekatere delavke prekašajo norme. Potrebno je bilo, da se je prišlo do kadra iz notranjosti dežele. Nacionalni sestav se zelo hitro menja. Naš kader se sedaj ojačuje iz notranjosti naše države (AS, 2; AS, 3; AS, 4).

Sl. 3: Tovarna za predelavo ribe (Arrigoni Ampelea) v Izoli (PAK, 2).
Fig. 3: Fish-processing plant (Arrigoni Ampelea) in Izola (PAK, 2).

Vendar so se tudi v zvezi s prišleki pojavljali številni problemi. Nova oblast je gledala kritično ne le na tiste, ki so odhajali, temveč tudi na one, ki so prihajali. Tako so na raznih sestankih oblastnih struktur poudarjali, kako je recimo nepravilno, da ljudje, ki so bili v drugih krajih vrženi iz podjetja zaradi kriminala in drugega, pridejo v koprski okraj in dobijo službo. "Imamo primere, da pridejo zelo slabi ljudje s kriminalno preteklostjo, mi tega ne vemo, jih zaposlimo, nato pa jih aretirajo in odpeljejo" (AS, 4). Pojavljali so se tudi razni žaljivi izrazi, kot so reparji, Kranjci. Vse to se je verjetno dogajalo predvsem zaradi dejstva, da je bilo zaradi pomanjkanja delovne sile treba iskati ljudi vsepovsod.

Pojavljalo se je tudi mnogo ljudi, ki so prosili za obrtna dovoljenja, kot npr. čistilci čevljev, brusilci nožev itd. Na te je bila oblast še posebej pozorna, saj naj bi večina prišla s Češke ob resoluciji Informbiroja (AS, 4).

Priseljevanje ni potekalo v vse občine enako. Medtem ko so v Izoli govorili o pravi invaziji (Kramar, 2002), pa drugi podatki govorijo, da se je med letoma 1946 in 1952 v piransko občino priselilo le 780 ljudi, od tega jih je v mestu končalo 354. Večji priliv je ta občina beležila šele po letu 1953, ko se je v štirih letih tja naselilo 4.542 ljudi (Pletikosić, 2000).

Sklep

Ponoven zagon gospodarstva v okraju Koper po koncu druge svetovne vojne je glede na različne arhivske vire ter pričevanja zaznamovala predvsem večinoma zastarela in v domače potrebe usmerjena industrija, prilagajanje na novo nastale razmere ob razmejitvi in pa močno vmešavanje politike. V projektu obnove gospodarstva je namreč nova ljudska oblast videla idealno priložnost, da začne z graditvijo drugačne, po njenem mnenju pravičnejše družbe pod okriljem socialistične Jugoslavije. Ukrepi, s katerimi se je lotevala te izgradnje, so na začetku temeljili predvsem na konfiskacijah, zaplembah premoženja, prisili ter drugih ukrepov, ki so razburili predvsem italijanski del prebivalstva. To se je začelo izseljevati v Italijo skupaj s svojim finančnim in človeškim kapitalom. Po drugi strani pa se je s pomočjo dobave surovin, svežega kapitala, dotoka delovne sile ter gradnje nove infrastrukture začelo obdobje gradnje gospodarstva, ki je bilo ambiciozno zastavljeno in obrnjeno v svet.

Glede na zbrane podatke se zde zanimive predvsem povezave med gospodarstvom, politiko in izseljevanjem, ko so določeni ukrepi v enem od teh področij pomenili predvsem nepredvidljive posledice za ostale, hitri protiukrepi pa so prinašali nove in nove probleme. Ti so večkrat zamajali ves sistem, ki pa se je vseeno obdržal in sčasoma začel učinkovati brez ukrepov "conflict managementa".

OUTLINE OF THE SOLUTIONS TO PROBLEMS IN THE ECONOMIC
REVIVAL IN THE KOPER DISTRICT IN THE DECADE FOLLOWING
THE END OF WORLD WAR II*Jure GOMBAČ*Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,
Institute for Slovenian Emigration Studies, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: jure.gombac@zrc-sazu.si**SUMMARY**

After the end of WWII, the economy of the district of Koper found itself fighting numerous problems. In the uncertain circumstances typical of an anarchic period the production came largely to a standstill, especially due to the lack of raw materials, a labour shortage and a damaged infrastructure. The new border delineation contributed its fair share to the situation. Fearing persecution, many owners had fled to Italy, taking along the capital, knowledge, etc. This paralysing situation was solved through an active political approach, the new authority taking the reins in its own hands and starting construction of a new, and in its opinion more fair, social system. The economy was in fact one of the most important sectors on which the process of the construction of socialism was based upon. By inventorying abandoned property and by means of a suitable decree the temporary state administration managed to take control of all major industry. And when the respective owners were convicted in epuration courts for having collaborated with the Fascists, their property was nationalised. In the field of agriculture the situation was regulated by agrarian reform.

Several other measures followed that deepened the gaps in the multi-ethnic population of this part of Istria, because although being entirely economically oriented, they were in reality politically motivated. The Jugolira may have prevented the outflow of capital from Zone B of the Venezia Giulia region into Zone A, but it aggravated the victuals and raw material supply from there. The removal by vehicle of machines from factories strengthened the Yugoslav economy especially in Croatia, but planted seeds of distrust especially among the working class, which flared in the Informbiro period.

Tradesmen were paying high trade taxes, but instead of joining state companies and cooperative societies they opted to move to Italy. All those who left took along certain knowledge, experiences and skills that were frequently connected to the specificity of the area they came from. Not only that, capital, tools and raw material were leaving with them as well.

The vacated littoral towns started taking in migrants from the interior parts of Slovenia. Here too, problems and difficulties arose which needed to be solved. But

since the economy was at that time already reaping success, these migrations were already part of another story – the story of success.

Key words: economy, industry, emigration, immigration, Free Territory of Trieste (FTT)

VIRI IN LITERATURA

- AS, 1** – Arhiv republike Slovenije (AS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS), fond 1589. Zapisnik konference s sekretarji OK ZKS, 5. 1. 1955.
- AS, 2** – AS CK ZKS, t. e. 1589. Zapisnik konference s sekretarji OK ZKS, 6. 4. 1955.
- AS, 3** – AS CK ZKS, t. e. 1562. Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.
- AS, 4** – AS CK ZKS, fond 1835, t. e. 30a.
- PAK, 1** – Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Fototeka, f. 344, šk. 8, m. 3.
- PAK, 2** – PAK. Fototeka, f. 344, šk. 8, m. 5
- PAK, 3** – PAK. Fototeka, f. 344, šk. 8, m. 6.
- PAK, 4** – PAK. Tajništvo za notranje zadeve Okrajnega ljudskega odbora Koper (TNZ OLO), fasc. 24. Optanti – dovolilnice za izselitev.
- Statistični urad IOLO (1948):** Statistika prebivalstva Istrskega okraja po stanju z dne 15. 12. 1947. Koper, Statistični urad IOLO.
- Argenti Tremul, A. (2001):** Rilevamenti nel circondario Capodistriano (1945–1957). V: Ivetic, E., Giuricin, L. (eds.): La Comunità Nazionale Italiana nei censimenti jugoslavi (1945–1991). Rovigno – Trieste, Centro di Ricerche Storiche Rovigno – Unione Italiana Fiume – Università popolare di Trieste, 91–100.
- Ballinger, P. (1998):** Remembering the Istrian Exodus. Memory in a Trans-state Context. V: Baskar, B., Brumen, B. (eds.): MESS II. Ljubljana, Inštitut za multikulturalne raziskave, 51–70.
- Beltram, J. (1986):** Pomlad v Istri. Koper, Založba Lipa.
- Boyd, M. (1989):** Family and Personal Networks in International Migration. Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 21, 2 (78). New York, Center for Migration Studies, 638–670.
- Brumen, B. (2000):** Sv. Peter in njegovi časi. Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Ljubljana, Založba /cf*.
- Colella, A. (1958):** L'esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche. Roma, Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati.
- Colummi, C., Ferrari, L., Nassisi, G., Trani, G., Brondani, A., Miccoli, G. (1980):** Storia di un'Esodo. Istria 1945–1956. Trieste, Istituto regionale per la storia nel Movimento di Liberazione nel Friuli – Venezia Giulia.

- Derin, L. (2002):** Capodistria addio, lettere di un'esule 1945–1956. Milano, Mursia.
- Donato, C. (2001):** Analisi dei risultati. V: Donato, C. et al. (eds.): Spostamenti di popolazione e di trasformazioni sociali nella Provincia di Trieste e nel Distretto di Capodistria del Secondo dopoguerra. Trieste, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia – Università degli Studi di Trieste, 113–149.
- Gombač, J. (2005):** Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Kešljevič, A. (2003):** Sodobna opredelitev in merjenje socialnega kapitala. V: Klanjšek, M., Jeglič, P., Zorko, A., Nemec, D., Šetinc, M. (eds.): Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji – Ena znanost. Ljubljana, DMRS, 124–131.
- Kostov, E. (2005):** Izselsjevanje prebivalcev iz nekdanjega okraja Koper – cone B Svobodnega tržaškega ozemlja. Borec, 621/625. Ljubljana, Društvo za proučevanje zgodovine, literature in antropologije, 47–95.
- Kramar, J. (2002):** Izola 1945–1991. Koper, Založba Annales.
- Perovšek, F. (1995):** Moja resnica. Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- Pletikosič, I. (2000):** Migracije v Piranu med drugo svetovno vojno in neposredno po njej. Koper, Založba Annales, 217–230.
- Ploj, T. (2002):** Izselsjevanje iz Istre med leti 1945–1954. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Pupo, R. (1995):** La questione di Trieste. *Qualestoria*, 23, 3. Trieste, Istituto regionale per la storia del Movimento di Liberazione nel Friuli – Venezia Giulia, 63–110.
- Pupo, R. (2000):** Orientamenti della più recente storiografia Italiana sull'esodo istriano. *Annales*, 10, 1 (20), 165–170.
- Rogoznica, D. (2003):** Zaplemba premoženja fašistov in kolaboracionistov v okraju Koper. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Troha, N. (2000):** Ukrepi jugoslovanskih oblasti v conah B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja in Italijani na Koprskem. Koper, Založba Annales, 203–216.
- Zagradnik, M. (1992):** Nacionalizacija industrijskih podjetij v Slovenskem primorju in slovenski Istri. *Viri*, 5. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 151–215.
- Zagradnik, M. (1997):** Optiranje in izselsjevanje. V: Valentinčič, S., Črnac, I. (eds.): *Zbornik Primorske – 50 let*. Koper, Primorske novice, 60–64.
- Zwitter, F. (1948):** Julijska krajina po drugi svetovni vojni. *Geografski vestnik – časopis za geografijo in sorodne vede*. Ljubljana, Geografsko društvo, 15–31.